

ΠΑΡΑΒΑΣΙΣ

Επιστημονικό Περιοδικό
Τμήματος Θεατρικών Σπουδών
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΤΟΜΟΣ 13/2

VOLUME 13/2

PARABASIS

Journal of the
Department of Theatre Studies
University of Athens

ΑΘΗΝΑ 2015

DAN CURLEY, *Tragedy in Ovid. Theater, Metatheater, and the Transformation of a Genre*, Cambridge, Cambridge Univ. Press 2013, σελ. XI+275, ISBN 978-1-107-00953-0.

Ένα από τα συναρπαστικότερα θέματα της ενασχόλησης με τη λατινική λογοτεχνία είναι να παρακολουθήσει κανείς την τύχη της κλασικής ελληνικής σκέψης, της μυθολογίας και των λογοτεχνικών ειδών της τραγωδίας και του έπους στη λατινική γραμματολογία από την εποχή της δημοκρατίας ως την αυτοκρατορική, τουτέστιν τον χειρισμό των δεδομένων της μόρφωσης και της κληρονομιάς της κλασική εποχής, που θέτει τα όρια και το

πλαίσιο της λογοτεχνικής παραγωγής της όψιμης και ύστερης αρχαιότητας (και του Βυζαντίου). Αυτή η παραγωγή διεξάγεται σε άμεσο ή έμμεσο διακεκομμένο και δια-ειδολογικό διάλογο· σ' αυτό το βιβλίο και στην περίπτωση του Οβίδιου, με την τραγωδία του Ευριπίδη και του Σοφοκλέους, και ακόμα και σ' αυτό το σημείο, της δέσμευσης της πρωτοτυπίας από ισχυρά και καταξιωμένα πρότυπα του παρελθόντος, στα παιχνίδια της μίμησης/μη μίμησης, της τήρησης των αισθητικών και θεματικών προδιαγραφών ή της υπέρβασής τους, της ανάμειξης και ανατροπής, της αλλοίωσης ή και επανάστασης, η ελληνιστική εποχή μοιάζει με τη δική μας. Δεν είναι ίσως υπερβολή να πούμε, πως πολλά βασικά έργα της λατινικής λογοτεχνίας, όπως του Βεργίλιου και του Οβίδιου, που είχαν τεράστια διάδοση στη μεσαιωνική και αναγεννησιακή Ευρώπη, διαλέγονται σε πολλά επίπεδα με τον Όμηρο και τους τραγικούς, και με την έννοια αυτή, όσες πρωτότυπες αναγνώσεις, ερμηνείες και μετατροπές να εισαγάγουν στα μεγάλα πρότυπα, η εξάρτηση από αυτούς, έστω στην άρνηση και την ανατροπή, την ανασύσταση και το ξαναγράψιμο, καθιστούν τους μεγάλους Λατίνους λογοτέχνες ως ένα βαθμό εκπροσώπους μιας επιγονικής εποχής.

Το βιβλίο αυτό, για τις τύχες της ελληνικής τραγωδίας στο έργο *Heroides* (*Ηρωίδες*) και *Metamorphoses* (*Μεταμορφώσεις*) του Οβίδιου, γραμμένα λίγο πριν από τη γέννηση του Χριστού, προέρχεται από τη διδακτορική διατριβή του συγγρ. (Univ. of Washinton 1999) και έχει αναμορφωθεί πολλές φορές («Although the intervening period of rereading, rethinking, and revising has been long, the results is the book I wanted to write», σ. VII). Ο συγγρ. ξεκινάει με μια εντυπωσιακή αλλαγή δεδομένης από την τραγωδία επί σκηνής: μας περιγράφει σε μία παράγραφο τις διαφορές ανάμεσα στην τελική σκηνή της *Μήδειας* του Ευριπίδη με την ανάλογη σκηνή στον Σενέκα, σχεδόν 500 χρόνια πιο αργά, πλέον στην χριστιανική εποχή. Ενώ στον Ευριπίδη η *Μήδεια* εμφανίζεται με το άρμα του Ήλιου πάνω από την «σκηνή», έχοντας τα νεκρά σώματα των παιδιών της που μόλις σκότωσε τοποθετημένα πλέον μέσα στο άρμα (στ. 1371-22), στην *Μήδεια* του Σενέκα σκοτώνει το ένα παιδί έξω από το σπίτι της, μεταφέρει το άψυχο σώμα του επάνω στη στέγη, σκοτώνει και το άλλο, και στο τέλος ρίχνει τα πτώματα των μικρών με μια θεαματική χειρονομία κάτω στη σκηνή, όπου στέκεται ο άναυδος Ιάσων και παρακολουθεί (στ. 967-1027). «The action of both Medeas, so strakly different in their presentation of violence, illustrate how far the genre of tragedy had come over the course of nearly 500 years. Nevertheless, the road from Euripides to Seneca is an extremely lacunary one: from the death of the former to the *floruit* of the latter (with the lone and notable exception of the *Rhesus*). The extant fragments and *testimonia* are of course invaluable, but they cannot by themselves bridge the gap between fifth-century BCE Athens and first-centurh CE Rome» (σ. 1). Μια γέφυρα ανάμεσα στη συγκρατημένη και συγκεκαλυμμένη βιαότητα της αρχαίας τραγωδίας και τη θεαματική και θεατρνίστικη σκληρότητα του Σενέκα στην ύστερη αρχαιότητα, είναι όμως ο Οβίδιος.

Οι μελέτες για τον Οβίδιο μετά τη στροφή του millenium έχουν προχωρήσει πολύ: το σημαντικότερο ίσως είναι η νέα κριτική έκδοση των *Μεταμορφώσεων* –R. J. Tarrant (ed.), *P. Ovidi Nasonis Metamorphoses*, Oxford 2004– και ο συστηματικός σχολιασμός τους: A. Barchiesi (a cura di), *Ovidio, Metamorfosi*, 6 τόμ., Milano 2005-2011. Ανάμεσα στα μελετήματα αυτά εμφανίζονται και έργα που ασχολούνται με τη θεατρικότητα των *Μεταμορφώσεων* –I. Jouteur (ed.), *La théâtralité de l'œuvre ovidienne*, Paris 2009· R. B. Wiseman, «Ovid and the stage», G. Herbert-Brown (ed.), *Ovid's Fasti: Historical Readings at Its Bimillennium*, Oxford 2002, σ. 275-299· A. Feldherr, *Playing Gods: Ovid's Metamorphoses and the Politics of Fiction*, Princeton 2010–, αλλά και των *Ηρωίδων* –P. J. Davis, «Rewriting Euripides: Ovid. *Heroides* 4», *Scholia* n. s. 4, 1995, σ. 41-55–, καθώς και με τη μορφή της *Μήδειας*, που είναι κεντρική στο συνολικό έργο του –A. Arcellaschi, *Médée dans le théâtre Latin d'Ennius à*

Sènèque, Rome 1990– ασχολούνται ακόμα και με τη θεατρικότητα της επικής ποίησης της αρχαιότητας γενικότερα –J. Clay, *Homer's Trojan Theater: Space, Vision, and Memory in the Iliad*, Cambridge 2011–, ειδικότερα στο ρωμαϊκό έπος –V. Panoussi, *Greek Tragedy in Vergil's Aeneid: Ritual, Empire, and Intertext*, Cambridge 2009– ή την εξέλιξη της ρωμαϊκής τραγωδίας προς τη θεαματικότητα –π.χ. M. Erasmo, *Roman Tragedy: Theatre to Theatricality*, Austin, Texas 2004–.

Το πρώτο κεφάλαιο, «*Mutatas dicere formas. The transformation of tragedy*» (σ. 1-18) μας παρουσιάζει τον Οβίδιο ως τραγικό ποιητή, όπου όμως απλώς αναγγέλλεται εισαγωγικά η *staginess* των λυρικών και επικών γραπτών του και το «μεταθέατρο» (ο όρος εδώ χρησιμοποιείται με την έννοια ότι ένα δραματικό έργο στοχάζεται πάνω στη δική του θεατρικότητα). Μια ξεχωριστή θεματική ενότητα παρουσιάζει το υλικό: τη χαμένη τραγωδία *Medea*, ανάμεσα στις *Ηρωίδες* είναι ηρωίδες της τραγωδίας, όπως η Φαίδρα (*Her.* 4), η Δηιάνειρα (9) και η Μήδεια (12), ενώ στις *Μεταμορφώσεις* παρουσιάζονται ολόκληρη σειρά από τραγικούς ήρωες και ηρωίδες: Φαέτων (βιβλίο 2), ο Θηβαϊκός κύκλος (3-4 με τον Ακταίωνα και τον Πενθέα), Νιόβη και Τερέυς-Πρόκνη-Φιλομέλα (7) Μελέαγρος (8), Δηιάνειρα-Ηρακλής (9), Ιφιγένεια (12), Αίαντας, οι γυναίκες της Τροίας, Πολυξένη, Εκάβη (13), Φαίδρα-Ιππόλυτος (15). Από αυτούς τους χαρακτήρες ο συγγρ. θα ασχοληθεί στο βιβλίο αυτό με την Εκάβη, τη Μήδεια, τη Δηιάνειρα και τον Ηρακλή. Τα τραγικά αυτά πρόσωπα όμως βρίσκονται τώρα σε διαφορετικά λογοτεχνικά είδη, με άλλες συμβάσεις και αισθητικές προδιαγραφές, πράγμα που δημιουργεί μια κάποια αισθητική ένταση και μια συνέργεια: η σκηνική τους παρουσία στην τραγωδία, σε ελεγειακό είδος της επιστολογραφίας (*Ηρωίδες*) εμβαθύνεται σε μονοπρόσωπη εστίαση και αποκλειστική και εξομολογητική ενδοστροφή, ενώ στο επικό και αφηγηματικό είδος (*Μεταμορφώσεις*) αμβλύνονται οι δυνατότητες παρουσίασης, σύμφωνα με την ελευθερία του αφηγητή και την αποδέσμευση από τις όποιες δραματικές ενότητες και αριστοτελικές προδιαγραφές για το δραματικό είδος. Ο συγγρ. ανακαλύπτει όμως, πως ορισμένοι κώδικες της τραγωδίας εξακολουθούν να υπάρχουν.

Τα επτά κεφάλαια του βιβλίου είναι ουσιαστικά ανέξαρτητα μεταξύ τους, αποτελούν όμως μια ενότητα σύμφωνα με το θεματικό πλαίσιο της επιβίωσης της τραγωδίας σε άλλα λογοτεχνικά είδη: τόσο θεματικά-μυθολογικά, ως σκηνικές φιγούρες της τραγωδίας που επιβιώνουν και απασχολούν τους ανθρώπους ενός άλλου πολιτισμού και μιας άλλης γλώσσας μισή χιλιετία μετά τη δημιουργία τους, όσο και ειδολογικά-συμβατικά, αν οι σκηνικές προδιαγραφές του θεάτρου διατηρούνται ως κάποια βαθμό και στο λυρικό και επικό είδος. Λόγω της μακρόχρονης ενασχόλησης με το θέμα, ο συγγρ. είναι κύριος του υλικού του και η αφήγησή του είναι γοητευτική και ενδιαφέρουσα. Δεν διακατέχεται από το άγχος της αποδεικτικής, γιατί οι επιστημονικές εξελίξεις από το 1999 έχουν δικαιολογήσει το εγχείρημά του και ενισχύσει την προσέγγιση που έχει προτείνει, πως πίσω από την πολύπλευρη μορφή του ελεγειακού και επικού Ρωμαίου ποιητή κρύβεται και ένας τραγικός ποιητής, βαθειά επηρεασμένος από την τραγική ποίηση των Ελλήνων, τις συμβάσεις της και τους πρωταγωνιστές της.

Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με την Οβιδιακή Μήδεια: «*Nunc habeam per te Romana Tragoedia nomen. Ovid's Medea and Roman tragedy*» (σ. 19-58). Το έργο από το οποίο σώζεται μόνο ένα δίστιχο είχε ικανή απήχηση στην εποχή του και οι φιλόλογοι εκτιμούν πως η *Μήδεια* του Σενέκα ίσως να είναι επηρεασμένη από την δική του. Ο συγγρ. δεν ασχολείται τόσο με την αναστήλωση της υπόθεσης και των λεπτομερειών της, αλλά επιχειρεί να την εντάξει στη ρωμαϊκή τραγωδία της εποχής του και στο συνολικό έργο του Οβιδίου. Στο τέλος των *Amores* (3.15.17-20), του είχε έμμεσα αναγγείλει ότι θα γίνει τραγικός

ποιητής. Επειδή η μορφή της Μήδειας εμφανίζεται τόσο στις *Ηρωίδες* όσο και στις *Μεταμορφώσεις*, κάποια συμπεράσματα μπορούν να διεξαχθούν για την αντίληψή του σχετικά με την παιδοκόπο μάγισσα του Ευριπίδη. Στην πρώτη θεματική ενότητα, «Repetition and innovation», εξηγεί το αναγκαστικό παιχνίδι μιας επιγονικής εποχής με τα πρότυπα: επανάληψη και ανανέωση, μίμηση και υπέρβασή της. Η ρωμαϊκή τραγωδία εξαρτάται από την ελληνική σε διάφορα σημεία: από τη φόρμα και τη γλώσσα (υπάρχουν και κατά λέξιν αποδόσεις), από την ελληνική μυθολογία, από τη θεατρικότητα των κειμένων της και από τη σύνδεσή της με σύγχρονες, με τα έργα, πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις και δεδομένα. Όταν γράφει ο Οβίδιος τη *Μήδειά* του, η ρωμαϊκή τραγωδία, praetexta και cothurnata, έχει διανύσει ήδη δύο αιώνες ζωής. «Deeply engaged with Greek models [the Roman tragic poets], inventive in their use of myth, assured in their stagecraft, and alive to the concerns of their audiences, they sustained their genre for nearly two centuries» (σ. 29). Υπάρχει λοιπόν ανάγκη να διαφοροποιηθεί από την παράδοση αυτή. Την εποχή του το drama writing γίνεται ολοένα περισσότερο υπόθεση αριστοκρατών ερασιτεχνών και σημαντικό βήμα στη διαμόρφωση μιας κοινωνικής σταδιοδρομίας. Ο Οβίδιος σχεδιάζει προσεκτικά τη λογοτεχνική του καριέρα, μεταφερόμενος από είδος σε είδος. Την εποχή του ανοίγουν και δύο μεγάλα μόνιμα θέατρα, της Πομπηίας και του Μαρκέλλου στη Ρώμη· το κρίσιμο θέμα, αν η τραγωδία του έχει παρασταθεί, παραμένει μάλλον ανοιχτό. Η κειμενοποίηση του τραγικού είδους είχε προχωρήσει πολύ, τραγωδίες γράφονται την εποχή εκείνη συνήθως για να διαβαστούν ή να απαγγελθούν. «Ovid wrote the *Medea* during a boom in the construction of theaters at Rome and with an eye toward advancing his career, if not a new age in Roman tragedy. The play, which likely treated the same myth as those of Euripides and Ennius, no doubt took stock of these versions, as well as the conventions in which the had participated. Certainly, it was a triumph of rhetoric, especially if it had been intended only for recitation, and perhaps also a triumph of visual spectacle, if it depicted Creon's palace in flames. The *Medea* achieved a certain measure of fame and garnered praise for its seriousness and restraint, in which Ovid himself was demonstrably invested. This is more or less everything that can be said with confidence» (σ. 46). Οι ανθολογήσεις ελληνικών τραγωδιών δεν οδήγησαν μόνο στην κειμενοποίησή τους αλλά και στην διάσπασή τους· η οπτική πλευρά της παράστασης των κειμένων αυτών υποχωρεί σταδιακά και χάνεται. Πότε ακριβώς χάθηκε το κείμενο της *Μήδειας* του Οβίδιου, παραμένει άγνωστο· πάντως πριν από την Αναγέννηση.

Το τρίτο κεφάλαιο, «*Lacrima finge videre meas. Epistolary theater*» (σ. 59-94), καταπιάνεται με τις σωζόμενες επιστολές των *Ηρωιδών*. «Each letter serves as an epistolary theatron, wherein heroines and heroes give themselves over to displays of emotion, as they open their innermost feelings to scrutiny, of display of exposition, as they contextualize the moment of writing by setting the scene» (σ. 60). Ο συγγρ. προτείνει να δούμε τις ελεγειακές *Ηρωίδες* ως συνέχιση της επίδοσής του στο τραγικό είδος με τη *Μήδεια*. Βασικά πρόκειται για θεατρικούς μονολόγους σε επιστολιαία μορφή. Οι εσωτερικοί αυτοί μονόλογοι έχουν σχεδόν όλοι το θέμα του ερωτικού πάθους σε μυθολογικό πλαίσιο, τοποθετούνται όμως σε μια ειρωνική λειτουργικότητα εκ μέρους του ποιητή

Τα κεφάλαια 4-6 μας μεταφέρουν ύστερα στις *Μεταμορφώσεις*. Το τέταρτο κεφάλαιο, «*Locus exstat et ex re nomen habet. Space, time, and spectacle*» (σ. 95-133). Τα τοπία των *Μεταμορφώσεων* λειτουργούν σαν σκηνικά. Ο συγγρ. ασχολείται πρώτα με τη μορφή της Εκάβης (*Met.* 13) σε σύγκριση με την ομώνυμη Ευριπίδεια τραγωδία· η ελευθερία του επικού είδους τού επιτρέπει βέβαια να εντάξει και την καταστροφή της Τροίας και τις αναφορές στις *Τρωάδες*. Ακολουθεί η ανάλυση του Ηρακλή (*Met.* 9) σε σχέση με τις *Τραχίνιες*

του Σοφοκλή. Το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου βέβαια αφιερώνεται στην εμβληματική μορφή του Οβίδιου, τη Μήδεια (Met. 7). Το επόμενο κεφάλαιο (σ. 134-176), «*Tollens ad sidera palmas exclamat. Staging rhetoric*», εξετάζει ύστερα τα ρητορικά σχήματα που εφαρμόζονται: ο μονόλογος (στην εκδοχή του soliloquy, που συγγενεύει δηλαδή με τις επιστολές στις *Ηρωίδες*), με επικεφαλής τον δραματικό μονόλογο της Μήδειας, ύστερα το θρήνο της Εκάβης και τον μονόλογο του Ηρακλή πάνω στην κορυφή του Οίτη, έχοντας φορέσει ήδη τον δηλητηριασμένο χιτώνα. Όλες αυτές οι αναλύσεις γίνονται σε διάλογο με την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Σχεδόν για κάθε λεπτομέρεια υπάρχουν διαφορετικές απόψεις στη βιβλιογραφία. Το έκτο κεφάλαιο, «*Medeae Medea forem. Tragic intertextuality*» (σ. 177-216), επικεντρώνεται σε εσωτερική διακεμενικότητα μέσα στο ίδιο το έργο του Οβίδιου· ειδικά οι *Μεταμορφώσεις* δημιουργούν ένα ολόκληρο δίκτυο τραγικών αναφορών και παραπομπών: π.χ. μεταξύ Εκάβης και Πρώκης, ή, στο ρόλο του θύματος, μεταξύ Ιφιγένειας και Πολυξένης, και σχετικά με τη δηλητηριασμένη ενδυμασία, μεταξύ Μήδειας και Δηιάνειρας.

Το έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο, «*Carmen et error. Tragedy's end*» (σ. 217-235) συνοψίζει· μιλάει για ένα βιβλίο που χτίζει γέφυρες: ο Οβίδιος ως γέφυρα ανάμεσα στο Βηργίλιο και τον Σενέκα, ανάμεσα στη *Μήδεια*, τις *Ηρωίδες* και τις *Μεταμορφώσεις* μέσα στο έργο του Οβίδιου, ανάμεσα στην τραγωδία και ελεγειακό και επικό είδος· παρουσιάζει συνοπτικά τον Οβίδιο ως τραγικό ποιητή, που διατηρεί ορισμένες συμβάσεις του τραγικού δράματος των Ελλήνων και συνενώνει τα λογοτεχνικά είδη. Ακολουθεί ακόμα η βιβλιογραφία (σ. 236-250), το index locorum (σ. 251-262) και ένα γενικό ευρετήριο (σ. 263-275). Το βιβλίο διαβάζεται άνετα και είναι, παρά τον φόρτο επιλεγμένων χωρίων σε αρχαία ελληνικά και λατινικά (πάντα μεταφρασμένα και στα αγγλικά) και τις εμπεριστατωμένες συζητήσεις λεπτομερειών, διαφωτιστικό για την τύχη της ελληνικής τραγικής ποίησης μέσα στη λατινική λογοτεχνία και στο έργο του Οβίδιου, το οποίο είχε τεράστια διάδοση σε όλη την ευρωπαϊκή λογοτεχνική παράδοση.

ΒΑΣΙΛΕΥ ΠΟΥΧΝΕΡ